

УДК 930.1

**ИСТОРИЯ ШЛЯХТЫ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО XIV–XVI вв.
В КОНТЕКСТЕ ЛИТУАНИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ**

*канд. ист. наук, доц. Н.В. КОЗЛОВСКАЯ
(Гродненский государственный университет им. Я. Купалы)*

Статья посвящена изучению истории шляхты Великого Княжества Литовского XIV–XVI вв. в современной украинской историографии. Автором определены ключевые направления развития украинской литуанистики, рассмотрены и проанализированы основные работы украинских историков в данном направлении. Обосновывается вывод о формировании научной школы доктора исторических наук Н.Н. Яковенко. Отмечены значительные достижения украинской историографии в изучении политической и социальной истории, истории права и правовой культуры, генеалогии и геральдики княжеских и шляхетских родов, шляхетского землевладения.

Ключевые слова: *шляхта, политическая элита, Великое Княжество Литовское, Речь Посполитая, современная украинская историография.*

Введение. Становление украинской национальной историографической школы истории Великого Княжества Литовского происходит во второй половине XIX – первой трети XX в. и связано с именами Н.Д. Иванишева, Н.И. Костомарова, М.С. Грушевского, Ф.И. Леонтовича, М.Ф. Владимирского-Буданова, В.Б. Антоновича, Н.А. Максимейко, И.А. Малиновского, М.В. Довнар-Запольского, М.Н. Ясинского и ряда других.

В советской историографии «польско-литовский период» в истории Украины не относился к числу приоритетных направлений научных исследований. Актуализация исследовательского интереса к событиям второй половины XIII – середины XVI вв. (по образному выражению О. Щодрой – «темні віки» украинской истории») в украинской историографии происходит на рубеже 1980–1990 гг. [1, с. 135].

Анализируя достижения украинской литуанистики 1990-х – начала 2000-х гг. Екатерина Витальевна Кириченко, младший научный сотрудник сектора исследований истории Киевской Руси Института истории Украины Национальной академии наук Украины (далее – Институт истории Украины), отмечает, что для современной историографии характерно тяготение к региональным исследованиям и отсутствие обобщающих работ по истории ВКЛ [2, с. 485]. Объяснение данному факту автор видит в слабости кадрового потенциала учёных-историков и как следствие – отсутствие континуитета в развитии исторических школ. Ведущие историки-литуанисты, как правило, не занимаются преподавательской деятельностью и, тем самым, не имеют возможности привить исследовательский интерес молодому поколению. В то же время, в университетских программах и учебниках история ВКЛ занимает сравнительно небольшой объём [2, с. 485–486]. С другой стороны, изучению истории ВКЛ препятствует отсутствие достаточного количества источников, что особенно заметно в сравнении с «польским периодом», по которому сформировался широкий комплекс массовых источников. Сдерживающим фактором выступает и языковой барьер – незнание литовского языка затрудняет знакомство с литовской историографией [2, с. 486].

Центром литуанистических исследований, по мнению Е.В. Кириченко, выступает Киев, где работают учёные, занимающиеся исключительно литовским периодом истории Украины [2, с. 491]. Что касается проблематики исследований, то, по мнению автора, доминируют исследования политической истории, истории церкви, сословий; господствующей методологией является позитивизм [2, с. 494]. Перспективным с точки зрения Е.В. Кириченко видится изучение политической элиты ВКЛ (как по проблематике, так и по методам исследования), начатое доктором исторических наук Н.Н. Яковенко [2, с. 492].

Дмитрий Станиславович Вырский (Дмитро Вирський), доктор исторических наук, старший научный сотрудник отдела украинской историографии Института истории Украины, в целом позитивно оценивая перспективы литуанистических исследований в современной украинской историографии, отмечает, что изучение истории ВКЛ имеет свои особенности. Внимание исследователей сосредоточено, в первую очередь, на проблемах, которые касаются Украины в её нынешних территориально-административных границах [3, с. 530]. Этим объясняются интерес украинских историков к тем или иным сюжетам исторического прошлого, свой особый взгляд на события. Примером может служить оценка историками Польско-Литовских уний XIV–XV вв. и Люблинской унии 1569 г. [3, с. 533]. Что касается биографических исследований, то здесь в большей степени внимание ученых обращено к представителям династий Кориатовичей, Олельковичей, Острожских, Сигизмунду Корибутовичу, в значительно меньшей степени – Гедиминовичам.

Достижения и проблемы украинской литуанистики конца XX – первого десятилетия XXI вв. проанализированы в статье Андрея Васильевича Блануцы, кандидата исторических наук, старшего научного

сотрудника отдела истории Украины Средних веков и Раннего Нового времени Института истории Украины. Несмотря на возросший интерес к истории ВКЛ, разнообразие исследуемых тем и сюжетов современная украинская историография, по мнению автора, не лишена определенных недостатков, обусловленных, с одной стороны, нехваткой специалистов, работающих в данном направлении, с другой стороны – слабыми научными контактами среди исследователей. Все меньше молодых историков связывают свой научный интерес с историей Средневековья и Раннего Нового времени [4, с. 319, 321].

Положительные сдвиги в развитии современной украинской историографии Литовско-Польского периода украинской истории кандидат исторических наук, старший научный сотрудник Института истории Украины, Валентина Николаевна Матях, связывает с появлением новых научных кадров и общей активизацией научно-исследовательской деятельности [5, с. 70]. Анализируя тематический спектр работ по истории ВКЛ на страницах «Українського історичного журналу» (периодическое печатное издание Института истории Украины; издается с 1957 г.) автор обращает внимание на три момента. Первый – в количественном отношении статьи по литуанистике уступают исследованиям истории Киевской Руси. Второй – большая часть публикаций носит описательный, а не аналитический характер. Третий – сюжетное содержание большинства статей затрагивает, как правило, вопросы локальной истории [5, с. 70].

На протяжении 2000-х гг. тематика научных статей журнала по истории средневековья и раннего нового времени расширилась за счет сюжетов общественно-политической истории, социально-экономической проблематики, изучения деятельности органов судебной системы, церковно-культурной истории. Значительно возросло количество статей по истории шляхетского землевладения, истории права и формированию правовой культуры, генеалогии шляхетских и княжеских родов, истории повседневности. Хронологически преобладают события второй половины XVI–XVIII вв. [6, с. 33, 43, 45].

Основная часть. Признанным авторитетом по истории шляхты Великого Княжества Литовского в современной украинской литуанистике и историографии ВКЛ в целом является Наталия Николаевна Яковенко (Наталія Яковенко) – доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории факультета гуманитарных наук Национального университета «Киево-Могилянська академія». Спектр научных интересов и разрабатываемой историком проблематики чрезвычайно широк и включает в себя историю элит, политическую и интеллектуальную историю, историографию истории Украины XVI–XVIII вв. [7 – 9].

Опубликованная в 1993 г. монография Н.Н. Яковенко «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)», (второе издание – 2008 г.), стала значимым событием в постсоветской литуанистической историографии [10]. В предисловии ко второму изданию автор отмечает, что с момента выхода книги «история украинской шляхты перестала быть "экзотикой" и изучением различных аспектов истории ВКЛ активно занимается молодое поколение украинских исследователей. Задача, поставленная в монографии – рассмотреть пути трансформации русского "боярства-рыцарства" в "народ-шляхту", определить факторы, обусловившие внутреннюю неоднородность шляхетского сословия» [10, с. 9].

Профессор исследует не только процесс формирования сословия шляхты, но и эволюцию ключевых понятий и, в первую очередь, понятие «боярство». Если на рубеже XIV–XV вв. боярство представляло собой открытую социальную общность, которая включала людей и высокого, и низкого социального статуса [10, с. 30], то по мере «аристократизации института землевладения» [10, с. 32] и юридического оформления прав и обязанностей, наблюдалась трансформация термина в «бояре-шляхта», который уточнял и сужал рамки привилегированной группы. В Литовском статуте 1529 г. понятия «бояре-шляхта», «рыцарство-шляхта» были доминирующими для обозначения всего привилегированного сословия ВКЛ [10, с. 32].

Формирование шляхетства как особой социальной общности имело на украинских землях, по мнению Н.Н. Яковенко, более сложный характер в сравнении с другими европейскими странами. Отдельные главы монографии посвящены рассмотрению истории украинских княжеских и панских родов, землян-шляхты, количественным и качественным характеристикам данных социальных общностей, правам и привилегиям, определявшим их положение в общей массе формирующегося шляхетского сословия.

Процесс трансформации социальной структуры украинского общества в общих чертах завершился к концу XV в., когда, с одной стороны, были устранены принципиальные различия между князьями и панами, а с другой – основная масса «бояр-шляхты» включилась в состав сословия «благородных» [10, с. 35]. Что касается юридического оформления прав и обязанностей господствующего «класса-сословия» шляхты, то данный процесс также происходил постепенно: начало было положено привилеем Ягайло 1387 г., а завершено Статутом 1566 г. В Статутах 1529 и 1566 гг. нашло свое отражение понятие шляхетской чести, что, по мнению автора, было принципиально новым моментом и свидетельствовало о «дозрівання для цього ментальних підстав» [10, с. 47].

В монографии Н. Н. Яковенко поднимает традиционный для литуанистики вопрос рецепции шляхтой ВКЛ польских гербов и вхождения в «гербовое братство». По мнению ученого, несмотря на принятый Городельский акт 1413 г., гербовая традиция русско-литовского боярства стала формироваться только во второй половине XVI в. [10, с. 53]. До Люблинской унии ни белорусская, ни украинская шляхта не принадлежала к гербовому братству и польскими гербами не пользовалась.

Одним из самых дискуссионных вопросов в истории шляхетства украинский историк считает вопрос о численности сословия. Опираясь на данные источников, автор констатирует, что на Волыни и в Центральной Украине шляхта составляла 2,3–2,5% от общей массы населения [10, с. 285].

Процесс формирования украинской шляхты, считает Н.Н. Яковенко, завершился ко второй половине XVI в., когда из разнородных социальных и этнических элементов была создана «среднеарифметическая» сословная общность, частью которой стал каждый шляхтич-землевладелец. Права и вольности польской шляхты выступали политическим идеалом для русско-литовской знати, и в этом вопросе влияние польской традиции было очевидным [10, с. 295]. Однако украинская шляхта оставалась сословием политически и экономически неоднородным. Особенностью Волыни и Центральной Украины (по образному выражению Н.Н. Яковенко – «литовско-белорусского тыла») была определенная специфика протекаемых процессов и достаточно безболезненный переход под власть польских королей [10, с. 296–297]. Вплоть до событий национального кризиса середины XVII в. боярство-шляхта выступала гарантом целостности общества и в этом, по убеждению Н. Н. Яковенко, заключалась ключевая роль данной элитарной группы в украинской истории [10, с. 299].

Автором обобщающих работ по истории Украины XIV–XVI вв., в том числе и научно-популярного жанра, является Елена Владимировна Русина (Олена Русіна) – кандидат исторических наук, старший научный сотрудник отдела истории Украины средних веков и раннего нового времени Института истории Украины. Кандидатская диссертация Е.В. Русиноу посвящена истории Северной земли в составе ВКЛ [11–12].

Появление целого ряда научно-популярных работ по истории украинских земель периода ВКЛ [13–15] Е.В. Кириченко характеризует как одну из особенностей современной украинской литуанистики [17, с. 217]. При этом автор обращает внимание, что к началу 2000-х гг. в постсоветской украинской историографии так и не было создано ни одного обобщающего научного исследования по истории ВКЛ периода XIII–XVIII вв. [16, с. 218].

Крупнейшим исследователем политической истории XVI в., специалистом по истории волынской шляхты является Наталия Петровна Старченко (Наталія Старченко) – доктор исторических наук, старший научный сотрудник отдела теории и методики археографии и источниковедческих наук Института украинской археографии и источниковедения им. М.С. Грушевского НАН Украины [17; 18]. Докторская диссертация на тему «Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI – початок XVII ст.)» защищена в 2015 г. Значимым достижением не только украинской историографии, но и современной литуанистики в целом является монография Н.П. Старченко «Честь, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI – початок XVII століття)» [17]. Исследование интересно как своей проблематикой, так и сюжетно-композиционной подачей материала. Это одна из немногих работ по истории шляхты, в которой рассматриваются ценностные ориентиры, коллективные и индивидуальные представления и практики, мир повседневности привилегированного сословия ВКЛ и Речи Посполитой.

Изучением истории шляхетства XIV–XVI вв., парламентской системы ВКЛ и Речи Посполитой активно занимается Виталий Николаевич Михайловский (Віталій Михайловський) – доктор исторических наук, профессор кафедры истории Украины историко-философского факультета Киевского университета имени Б. Гринченко [19]. Докторская диссертация «Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х роках XVI століття» была защищена в 2013 г. В монографии «Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х роках XVI ст.» историк рассматривает процесс формирования шляхетской корпорации Подолья в период с 1440–1460-х гг. (от первого упоминания братьев Кориатовичей на Подолье) и до 1572 г. – смерти Сизимунда II Августа. В своем развитии шляхетское сословие прошло сложный путь от рыцарей-землевладельцев, местных панов, землян до шляхтичей, которые жили за счет военной службы. В статусе военно-земледельческой общности шляхта пришла в эпоху выборных монархов и триумфа шляхетского парламентаризма [19, с. 273–274]. Критериями внутренней дифференциации сословия выступали имущественное положение, занимаемая должность, наличие клиентальных и родственных связей [20, с. XV]. Отвечая на вопрос, кем была подольская шляхта, землевладельцами или воинами, В.Н. Михайловский пишет, что, в первую очередь, шляхтичи были землевладельцами. Главной целью их службы было получение земельных владений, что было характерно как для местной шляхты, так и для пришлой. Во-вторых, подольская шляхта не могла не быть военным сословием, учитывая условия жизни и условия, на которых она получала привилегии на землю [19, с. 289]. Подольская шляхта характеризуется В.Н. Михайловским как «эластичное сообщество» (вынесено в название монографии) – общность, открытая для принятия новых членов, новых правил игры, новых условий жизни. Общность, которая быстро реагирует на внешние вызовы и в которой формируются новые социальные группы. Такая характеристика вытекает из «условий жизни подольской шляхты на границе и за счет границы» [19, с. XV]. По персональному составу, по своей внутренней конфигурации данное сообщество на каждом этапе было разным [19, с. 275].

Под общей редакцией В.Н. Михайловского была подготовлена коллективная монография, посвященная изучению парламентаризма на украинских землях в XV – первой половине XVII вв. [20; 21]. Данное исследование относится к трендовому в современной литуанистике и полонистике направлению по

изучению истории, структуры и персонального состава органов сословного представительства, а именно – деятельности сеймов и сеймиков ВКЛ и Польского королевства. Участие в деятельности сейма, по мнению историка, формировало у шляхты стойкое представление о себе как об одном из ключевых элементов политической жизни страны [20, с. 21]. Основное внимание сосредоточено на истории сеймов в Польском королевстве и Речи Посполитой. Деятельность сеймов ВКЛ осталась вне внимания исследователей, хотя, как признает В.Н. Михайловский, волынская и киевская элиты были частью политического организма княжества в период с XIV в. до 1569 г. Вхождение части князей в состав панов-рады и участие в сеймах ВКЛ было хоть и скромной, но необходимой школой взаимодействия шляхты и великого князя [20, с. 22–23].

Наряду с В.Н. Михайловскими авторами разделов монографии выступили А.А. Винниченко, И.А. Тесленко, П.М. Кулаковский. Алексей Александрович Винниченко (Олексій Вінниченко) – кандидат исторических наук, доцент кафедры древней истории Украины и архивоведения Львовского национального университета имени И. Франко активно исследует деятельность сеймиков в период XVI–XVIII вв., роль шляхты в их функционировании и политической жизни общества [22; 23].

Научные интересы Петра Михайловича Кулаковского (Петро Кулаковський) – доктора исторических наук, профессора кафедры страноведения факультета международных отношений Национального университета «Острожская академия» (Ровенская область, г. Острог) – затрагивают широкий круг проблем по истории украинских воеводств Речи Посполитой XVI–XVII вв., в том числе вопросы социальной истории, международных отношений, деятельность сеймиков как органов шляхетского самоуправления [24].

Признанным специалистом по истории политической элиты Украины эпохи средневековья и раннего нового времени является Игорь Анатольевич Мельничук (Ігор Мельничук) – доктор исторических наук, заведующий кафедрой общественных наук Житомирского национального агроэкологического университета. В 2015 г. защитил докторскую диссертацию на тему «Витоки і становлення української політичної еліти (IX – середина XVII ст.): історичний дискурс». Монография И.А. Мельничука «Становлення і розвиток української політичної еліти (IX – середина XIV ст.)» посвящена рассмотрению роли украинской политической элиты в общественно-политических и социально-экономических процессах в период Средневековья (Киевская Русь и эпоха удельных княжеств) и Нового времени [25]. В третьем разделе монографии «Трансформація української політичної еліти під час литовсько-польської експансії (30-ті роки XIV – перша половина XVII ст.)» ключевое внимание автор уделяет эволюции шляхетского сословия, становлению его прав, роли в социальной структуре общества, а также трансформации княжеской и боярской элиты на данном этапе.

Значительный вклад в изучение административно-территориального устройства Украины периода ВКЛ и Речи Посполитой, институционализации должностей в системе управления внес доктор исторических наук, профессор Николай Григорьевич Крикун (Микола Крикун). Несомненный научный интерес в контексте истории шляхты ВКЛ представляет статья «Земські уряди на українських землях у XV–XVIII століттях», где исследователь предпринял попытку проследить становление и эволюцию земских урядов в разрезе украинских воеводств рассматриваемого периода [26]. Дальнейшее развитие данная проблематика получила в монографических исследованиях ученого [27].

Специалистом по истории шляхты Любечского староства XVI–XVII вв. является Игорь Викторович Кондратьев (Ігор Кондратьєв) – кандидат исторических наук, доцент кафедры всемирной истории Национального университета «Черниговский колледж» им. Т.Г. Шевченко [28]. В 2005 г. защитил диссертацию на тему «Любечька шляхта: генеза та еволюція регіональної військовослужбової спільноти у XV–XVIII ст.».

Вопросы истории шляхты Русского воеводства разрабатывает Юрий Петрович Зазуляк – кандидат исторических наук, младший научный сотрудник отдела истории средних веков Института украиноведения им. И. Крипякевича НАН Украины (Львов) [29]. В 2004 г. защитил диссертацию на тему «Шляхта Руського воеводства у XV ст.».

В современной украинской историографии активно развивается историко-генеалогическое направление. С 1999 г. Украинским геральдическим обществом совместно с Институтом украинской археографии и источниковедения им. М.С. Грушевского издается сборник научных трудов (ежегодник) «Генеалогічні записки» (с 1999 до 2009 при участии Львовского национального университета имени И. Франко), основная тематика статей которого посвящена генеалогии, геральдике, просопографии.

Крупнейшим специалистом по геральдике, генеалогии и сфрагистике является Олег Анатольевич Однороженко – доктор исторических наук, старший научный сотрудник отдела теории и методики археографии и источниковедческих наук Института украинской археографии и источниковедения им. М.С. Грушевского НАН Украины (Киев) [30]. Защита докторской диссертации «Українська родова геральдика доби середньовіччя та раннього модерну (XIV–XVIII ст.)» состоялась в 2009 г. Общая картина формирования элитарных слоев украинского общества от Киевской Руси до Речи Посполитой, включая период Великого Княжества Литовского, представлена историком в монографии «Українська (руська) еліта доби Середньовіччя і раннього модерну: структура та влада» [31].

Исследованиями по генеалогии, геральдике, сфрагистике занимается Институт специальных исторических дисциплин Музея Шереметьевых (создан в 2011 г., Киев). Среди сотрудников центра: О.А. Однороженко, И.А. Тесленко, А.А. Алферов (Алфьоров) и др. Сфера научных интересов Игоря Анатольевича Тесленко (Игор Тесленко), кандидата исторических наук, доцента кафедры истории Национального университета «Киево-Могилянская академия», руководителя Центра изучения наследия князей Острожских Национального университета «Острожская академия», включает широкий круг вопросов генеалогии княжеских и шляхетских родов украинских воеводств Речи Посполитой, клиентелы князей Острожских, социальной и экономической истории Украины XVI–XVIII вв. [32]. В 2011 и 2013 гг. Институт выступил инициатором и организатором проведения I и II генеалогических чтений, что стало значимым событием в развитии украинской генеалогии и специальных исторических дисциплин [33; 34].

Признанным специалистом по генеалогии, политической и военной истории эпохи Средневековья и Раннего Нового времени является Леонтий Викторович Войтович – доктор исторических наук, заведующий кафедрой истории средних веков и византистики Львовского национального университета им. И. Франко, старший научный сотрудник отдела истории средних веков Института украиноведения имени И. Крипьякевича НАН Украины [35–37]. Л.Н. Войтович является заместителем главного редактора ежегодника по истории средневековой истории и культуры Украины «Княжа доба: історія і культура». Докторская диссертация Л.В. Войтовича посвящена изучению роли представителей княжеских династий Рюриковичей и Гедеминовичей в общественно-политической, военной и культурной истории конца IX – начала XVI вв. [38]. В монографии «Княжа доба: портрети еліти», – как пишет Л.В. Войтович, – он попытался не только восполнить пробел в генеалогических исследованиях, но и показать роль представителей княжеских родов в политической жизни, охарактеризовать сложную систему родственных и династических связей [39, с. 8–9]. Всего в исследовании представлены сведения более чем о трех тысячах персоналий.

К жанру историко-биографических, историко-генеалогических исследований можно отнести монографии доктора исторических наук, профессора кафедры древней и новой истории Украины исторического факультета Киевского национального университета им. Т. Шевченко Василия Иринарховича Ульяновского (Василь Ульяновський), посвященные представителям крупнейшего княжеского рода ВКЛ – князьям Острожским [40; 41].

Спектр научных интересов Владимира Дмитриевича Собчука (Володимир Собчук) – кандидата исторических наук, доцента кафедры общественных дисциплин Кременецкого областного гуманитарно-педагогического института им. Т. Шевченко (г. Кременец, Тернопольская обл.) охватывает широкий круг вопросов истории политической элиты украинских земель ВКЛ. Ученик Н.Н. Яковенко, В.Д. Собчук в 2002 г. защитил диссертацию на тему «Знать Південної Волині на схилі середніх віків: Історико-генеалогічне та історико-географічне дослідження». История княжеских и шляхетских родов посвящена монография «Від коріння до крони: Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст.» [42]. Интерес автора акцентирован на изучении родоводов и поземельных отношений в кругу аристократии и шляхты Волыни, которые, по мнению ученого, составляют доминирующую общность «генеалогического характера» среди русской знати Великого Княжества Литовского и Польского королевства [42, с. 10].

Исторической генеалогией княжеских родов Восточной Европы эпохи средневековья активно занимается Станислав Николаевич Келембет – кандидат исторических наук, доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин Кременчугского университета экономики, информационных технологий и управления [43].

Генеалогию и рододовы шляхты Перемышльської землі XV–XIX вв. исследует Игорь Иванович Смуток (Ігор Смуток) – доктор исторических наук, доцент кафедры древней истории Украины и специальных исторических дисциплин Дрогобычского государственного педагогического университета им. И. Франко (Львовская обл.). Данной проблематике посвящена изданная в 2017 г. монография историка «Руська шляхта Перемишльської землі (XIV–XVIII ст.). Історико-генеалогічне дослідження», где уделено внимание истории шляхетских родов Русского воеводства Польского королевства [44].

Значительное развитие в современной украинской историографии получило изучение истории права, правовой культуры, деятельности судебных органов периода ВКЛ и Речи Посполитой. В данном направлении активно работает Дмитрий Петрович Ващук (Дмитро Ващук) – кандидат исторических наук, старший научный сотрудник отдела истории Украины средних веков и Раннего Нового времени Института истории Украины [45; 46]. Д.П. Ващук является также главным редактором профильного периодического сборника по истории Великого Княжества Литовского «Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського», издаваемого Институтом истории Украины с 2009 г. (периодичность – раз в два года).

Деятельность органов судебной системы, в частности городских и земских судов, историю права и правовой культуры, должностные уряды Волынской земли, историю Луцкого староства исследует Владимир Васильевич Полищук (Володимир Поліщук) – кандидат исторических наук, научный сотрудник отдела истории и теории археологии и родственных источниковедческих наук Института украинской археологии и источниковедения им. М.С. Грушевского Национальной Академии наук Украины [47; 48].

В Институте истории Украины изучением социально-экономической истории Украины периода ВКЛ занимаются А.В. Блануца, А.А. Гурбик. Андрей Васильевич Блануца (Андрій Блануца) – кандидат исторических наук, старший научный сотрудник отдела истории Украины средних веков и Раннего Нового времени [49; 50]. Кандидатская диссертация на тему «Обіг земельних володінь волинської шляхти у другій

половині XVI ст. (на матеріалах Луцьких актових книг 1566–1599 рр.)» была захищена в 2004 г. В монографії «Земельна політика Ягеллонів на українських теренах Великого князівства Литовського (1440–1572 рр.)» А.В. Блануца констатує, що, незважаючи на зростаючий інтерес до литовського періоду в українській історії, вивчення соціально-економічної історії представляє собою лауну в сучасній українській історіографії [50, с. 6]. Хронологічні рамки монографії охоплюють 1440–1572 гг. – від правління Казимира Ягеллончика до смерті Сигізмунда II Августа. Територіальні межі – українські землі в складі ВКЛ. Джерельну базу дослідження складають матеріали Литовської метрики. Основна увага А.В. Блануца приділяється розгляду еволюції земельних відносин, існуючої практиці земельних пожалувань, специфіці шляхетського землеволодіння і його типам, земській службі, правовим аспектам питання. За думкою автора, інтерес великокнязівської влади полягав в максимальному закріпленні за шляхтичами земельних володінь, обумовлених несенням земської служби [50, с. 354]. В межах розглянутих територій земельна політика мала свої особливості і в кожному конкретному випадку визначалася загальним станом земельного фонду, наявністю у шляхти документів на володіння майном [50, с. 353]. Особливістю економічного життя ВКЛ є наявність ринку землі, закріплення в законодавстві права на продаж, обмін, застава, оренду шляхетського землеволодіння [50, с. 354].

Еволюцію аграрних відносин в Україні XV–XVI вв., питання реалізації аграрної реформи 1557 г., відношення до неї різних соціальних груп, зокрема і шляхти, досліджує Андрій Александрович Гурбик (Андрій Гурбик) [51; 52].

Наукові інтереси Ірини Алексеевни Ворончук (Ірина Ворончук) – докторки історических наук, доцентки, заведуючої відділом історических пам'яток Національного науково-дослідницького інституту українознавства, торкаються широкого кола сюжетів соціальної історії епохи Середньовіччя і Ранняго Нового часу [53; 54]. Докторська дисертація на тему «Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники» захищена в 2015 г. Видана в 2012 г. монографія представляє собою фундаментальне історико-демографічне дослідження по структурі населення Волині XVI – першій половині XVII вв. Особливості шляхетської родини, шлюбні стратегії поведінки представителів привілейованого стану, проблема шляхетського двору як господарсько-економічного комплексу розглянуті автором в першому («Демографічна ментальність волинської шляхти («як людина в подружньому житті роки свої проводила»)») і другому («Структура й типологія шляхетської родини») розділах монографії. Проведені з залученням широкого кола джерел розрахунки дозволили автору стверджувати, що основною функцією шляхетської родини в розглянутий період була функція продовження роду, а характерними рисами демографічного поведіння волинської шляхти були ранній і загальний шлюб, багатодітність [54, с. 135–136]. Більшість шляхетських родин мали просту структуру і складалися з батьків і дітей. Однак це не означало, що родина була нечисленною, вона могла включати 10–12 осіб. Достатньо поширеним типом було розширене родинне господарство, до якого входили родичі, пов'язані широкою мережею горизонтальних і вертикальних зв'язків, в той час як складне родинне домогосподарство зустрічається достатньо рідко [54, с. 200–201]. Шляхетська родина, за думкою І.А. Ворончук, представляла собою складну «домогосподарську спільність», в основі якої лежали як кровно-родственні, так і соціально-економічні зв'язки [54, с. 201].

Історію української шляхти в релігійних рухах XVI–XVII вв., питання соціально-політичної історії України періоду ВКЛ і Речі Посполитої вивчає Михайло Володимирович Довбищенко (Михайло Довбищенко) – доктор історических наук, старший науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка [55].

Окремі сюжети історії шляхетства розглядаються українськими істориками в загальному контексті вивчення системи міжнародних відносин періоду Середньовіччя і Ранняго Нового часу.

Історія міжнародних відносин ВКЛ і Кримського ханства, питання військової історії XV–XVI вв., роль і участь шляхти в обороні і військових кампаніях є предметом наукового інтересу Бориса Володимировича Черкаса – докторки історических наук, старшого науковий співробітника відділу історії України середніх віків і Ранняго Нового часу Інституту історії України [56].

Широкий кола питань, пов'язаних з історією міжнародних відносин епохи Середньовіччя, Галицької землі, середньовічного нобілітету досліджує Мирослав Михайлович Волощук – доктор історических наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені В. Стефаніка (г. Івано-Франківськ) [57; 58].

Висновок. Підводячи ітоги вивчення історії шляхти Великого Князівства Литовського XIV–XVI вв. в сучасній українській історіографії можна зробити наступні висновки.

В українській літописанні сформувалася наукова школа докторки історических наук, професора Н.Н. Яковенко по вивченню історії шляхти ВКЛ, представителами якої є Н.П. Старченко, В.В. Полищук, В.Д. Собчук, І.А. Тесленко і др. Монографія Н.Н. Яковенко по історії української шляхти кінця XIV – середини XVII вв. не тільки «відкрила» шляхетську проблематику для постсоветської історическої науки, але і в багатьох визначила нові підходи до її вивчення.

Сфера научных интересов историков-литуанистов охватывает широкий круг проблем политической и социальной истории украинских земель периода ВКЛ, историю права и правовой культуры, деятельность сословно-представительных и судебно-административных органов. Значительные успехи современной украинской историографией были достигнуты в изучении генеалогии и геральдики княжеских и шляхетских родов, представителей правящих династий.

Достаточно активно украинскими историками (особенно на фоне других национальных историографий истории ВКЛ) исследуются вопросы шляхетского землевладения, земельной политики великих князей литовских и королей польских в период Средневековья и Раннего Нового времени.

Новаторскими являются работы по социальной истории шляхетства Н.П. Старченко и И.А. Ворончук.

Отмечая тематическое и жанровое многообразие работ украинских историков по истории шляхетства, особо следует подчеркнуть их территориальную ограниченность (локальность) собственно украинскими землями в составе Великого Княжества Литовского и Речи Посполитой.

Ведущими научными центрами изучения истории ВКЛ и шляхты являются академические институты – Институт истории Украины (А.В. Блануца, Д.П. Ващук, А.А. Гурбик, Е.В. Русина, Б.В. Черкас), Институт украинской археологии и источниковедения им. М.С. Грушевского (О.А. Однороженко, В.В. Полищук, И.П. Старченко). Университетская литуанистика полицентрична и представлена плеядой исследователей, «рассредоточенных» по высшим учебным заведениям Украины.

Историй Великого Княжества Литовского посвящен специализированный академический журнал «Україна Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського», издаваемый Институтом истории Украины. Широкий круг вопросов по социальной истории, функционированию социальных групп эпохи Средневековья и Раннего Нового времени представлен на страницах альманаха «Соціум. Альманах соціальної історії» (главный редактор – доктор исторических наук, академик В.А. Смолий).

ЛИТЕРАТУРА

1. Щодра, О. Стан вивчення давньої історії України (до кінця XV ст.) / О. Щодра // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми : колективна монографія / під ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2004. – С. 118–136.
2. Кириченко, К. Історія Великого князівства Литовського в українській історіографії 1991–2003 рр.: основні тенденції / К. Кириченко // Вялікае княства Літоўскае: гісторыя вывучэння ў 1991–2003 гг. = Grand duchy of Lithuania: history of research, 1991–2003 : матэрыялы Міжнароднага круглага стала, Гродна, 16–18 мая 2003 г. / Гродз. абл. грам. аб'яд. маладых навукоўцаў «ВІТ» ; рэдкал.: С.Б. Каўн (адказ. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2006. – С. 484–494.
3. Вырський, Д. Великое княжество Литовское как исторический случай Украины / Д. Вырський // Ab Imperio. – 2004. – № 4. – С. 529–538.
4. Блануца, А.В. Лигуаністичні студії в Інституті історії України (1936–2011 рр.): основні тенденції / А.В. Блануца // Історіографічні дослідження в Україні. – Київ, 2012. – Вип. 22 : Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття», Київ, 20–21 жовтня 2011 р. – С. 313–328.
5. Матях, В.Н. Національний історичний процес за доби середньовіччя і раннього нового часу: тематична репрезентативність на сторінках «Українського історичного журналу» (1987–2007 рр.) / В.Н. Матях // Український історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 67–82.
6. Матях, В.М. Медієвістично-ранньоновістичний конструкт «Українського історичного журналу»: проблемно-видова структура та евристичні ракурси / В.М. Матях // Український історичний журнал. – 2017. – № 6. – С. 19–60.
7. Яковенко, Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. / Н. Яковенко. – Київ : Критика, 2002. – 416 с.
8. Яковенко, Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – Вид. 2, доп. – Київ : Генеза, 2005. – 585 с.
9. Яковенко, Н.М. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття / Н.М. Яковенко. – Київ : Laugus, 2012. – 472 с.
10. Яковенко, Н.М. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття: Волинь і Центральна Україна / Н.М. Яковенко. – Вид. друге, перегл. і випр. – Київ : Критика, 2008. – 469 с.
11. Русина, О.В. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського / О. В. Русина. – Київ : Ін-т укр. археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 1998. – 243 с.
12. Русина, О.В. Україна під татарами і Литвою / О.В. Русина // Україна крізь віки : у 15 т. – Київ : Альтернативи, 1998. – Т. 6. – 320 с.
13. На переломі: друга половина XV – перша половина XVI ст. / Упоряд. і передм. О.В. Русиної. – Київ : Україна, 1994. – 352 с.
14. Історія України в особах: Литовсько-польська доба / Авт. кол. : О. Дзюба, М. Довбищенко, О. Русина (упоряд. і авт. передм.) [та ін.]. – Київ : Україна, 1997. – 272 с.
15. Україна: литовська доба 1320–1569 / О. Русина [та ін.] ; НАН України ; Ін-т історії України. – Київ : Балтія-Друк, 2007. – 176 с.
16. Кириченко, К. Історія Великого князівства Литовського в українській історіографії 1991–2003/4: основні тенденції / К. Кириченко // Ruthenica : зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т історії України ; наук. ред.: В. М. Ричка, О. П. Толочко. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2005. – Т. 4. – С. 215–229.

17. Старченко, Н. Честь, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI – початок XVII століття) / Н. Старченко. – Київ : Laurus, 2014. – 510 с.
18. Старченко, Н. Люблінська унія як ресурс формування концепту політичного «народу руського» (1569–1648 рр.) / Н. Старченко // Український історичний журнал. – 2019. – № 2. – С. 4–45.
19. Михайлівський, В. Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х роках XVI ст. / В. Михайлівський. – Київ : Темпора, 2012. – 450 с.
20. «Прикладом своїх предків...». Історія парламентаризму на українських землях у 1386–1648 роках: Польське королівство та Річ Посполита / В. Михайловський [та ін.]. / За ред. В. Михайловського = Студії з історії парламентаризму на українських землях у XIV–XX ст. – Київ : Темпора, 2018. – Т. I. – 384 с.
21. Михайловський, В. Бібліографія парламентаризму на українських землях до 1648 року: Польське королівство, Велике князівство Литовське, Річ Посполита=Студії з історії парламентаризму на українських землях XIV–XX ст. / В. Михайлівський. – Київ : Темпора, 2018. – Т. II. – 192 с.
22. Винниченко, О.О. Конституції сеймів 1576–1647 років як джерело до історії організації і діяльності сеймиків у Речі Посполитій / О.О. Винниченко // До джерел : зб. наук. пр. на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя / редкол.: І. Гирич [та ін.]; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Київ–Львів, 2004. – Т. II. – С. 229–266.
23. Винниченко, О.О. Шляхетські сеймики і шляхтичі, котрі не були шляхтою (Нотатки на полях «Libri chanozum» Валеріана Трепки) / О.О. Винниченко // Записки товариства імені Шевченка. – Львів, 2010. – Т. CCLX : Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, кн. 1 / Ред. тому О. Купчинський ; ред. кол.: А. Гречило [і ін.]. – С. 164–189.
24. Кулаковський, П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 рр.: студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій / П. Кулаковський. – Острог ; Львів : [б.в.], 2002. – 304 с.
25. Мельничук, І.А. Становлення і розвиток української політичної еліти (IX – середина XVII ст.) / І.А. Мельничук. – Житомир : Вид-во «Рута», 2014. – 388 с.
26. Крикун, М. Земські уряди на українських землях у XV–XVIII століттях / М. Крикун // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1994. – Т. CCXXVIII. Праці Історико-філософської секції. – С. 65–122.
27. Крикун, М. Подільське воеводство у XV–XVIII століттях: статті і матеріали / М. Крикун. – Львів : Видавництва Львівської Політехніки, 2011. – 733 с.
28. Кондратьєв, І. Шляхта Любецько-Лосєвського староства: проблеми політичного вибору та зміни правового статусу (XV–XVII ст.) // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – 2018. – № 49. – S. 25–37.
29. Зазуляк, Ю.П. Rebartizatio ruthenorum: подвійні імена та конфесійно-культурна ідентичність шляхти руського походження в Галичині XV ст. / Ю.П. Зазуляк // Ruthenica. – 2007. – Т. 6. – С. 275–298.
30. Однороженко, О. Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст. / О. Однороженко. – Харків : ХОО ВУТ «Просвіта», 2008. – 180 с.
31. Однороженко, О. Українська (руська) еліта доби Середньо віччя і раннього модерну: структура та влада / О. Однороженко. – Київ : Темпора, 2011. – 418 с.
32. Тесленко, І. Хто є хто в імперії «старого» князя. «Острозька шляхта» / І. Тесленко // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2008. – Вип. 8. – С. 119–133.
33. Генеалогія. Збірка наукових праць / Голова редколегії В.А. Смолій. – Київ : ВД «Простір», 2013. – Вип. I. – 440 с.
34. Генеалогія. Збірка наукових праць. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) ; НАН України. Інститут історії України; Інститут спеціальних історичних дисциплін музею Шереметьєвих. – Київ : ВД «Антиквар», 2016. – Вип. II: Генеалогія соціальних, локальних та етнічних груп України: джерела, методи дослідження, зв'язок із соціальною історією. – 390 с.
35. Войтович, Л.В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів / Л.В. Войтович. – Київ : «Таурис ЛТД», 1992. – 199 с.
36. Войтович, Л.В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. історико-генеалогічне дослідження / Л.В. Войтович. – Львів : Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 256 с.
37. Войтович, Л.В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Таблиці / Л.В. Войтович. – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 1996. – 80 с.
38. Войтович, Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження / Л. Войтович. – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 2000. – 649 с.
39. Войтович, Л. Княжа доба: портрети еліти / Л. Войтович. – Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2006. – 782 с.
40. Ульяновський, В. «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький / В. Ульяновський. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. – Вип. 2. – 168 с.
41. Ульяновський, В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків / В. Ульяновський. – Київ : ВД «Простір», 2012. – 1370 с.
42. Собчук, В.Д. Від коріння до крони: Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст. / В.Д. Собчук. – Кременець : Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, 2014. – 508 с.
43. Келембет, С.М. Князі Несвізькі та Збаразькі: XIII – початок XVI століть / С.М. Келембет. – Кременчук : Християнська зоря, 2017. – 212 с.
44. Смуток, І. Руська шляхта Перемишльської землі (XIV–XVIII ст.). Історико-генеалогічне дослідження / І. Смуток. – Львів : Простір-М, 2017. – 504 с.
45. Ващук, Д.П. «Абыхмо держали ихъ подле права ихъ земли» (Населення Київщини та Волині і великокнязівська влада в XV–XVI ст.) / Д.П. Ващук. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. – 320 с.

46. Ващук, Д.П. Становлення та розвиток правової системи Великого князівства Литовського у другій половині XV – першій третині XVI ст.: на прикладі Київщини й Волині / Д.П. Ващук // Український історичний журнал. – 2015. – № 2. – С. 99–112.
47. Поліщук, В. Князі Масальські на Волині у XVI ст. за документами Державного історичного архіву Литви. (Руська титулована знать у просторі Великого Князівства Литовського) / В. Поліщук. – Київ : Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2007. – 100 с.
48. Поліщук, В. Урядницькі клани Волинської землі напередодні Люблінської унії 1569 р. / В. Поліщук // Проблемы інтеграції і інкарпарації ў развіцці Цэнтральнай і Усходняй Еўропы ў перыяд ранняга Новага часу : матэрыялы Міжнар. навук. канф., прысвечанай 440-годдзю Люблінскай унії, Мінск, 15–17 кастрычніка 2009 г. / Навук. рэд.: С.Ф. Сокал, А.М. Янушкевіч. – Мінск, 2010. – С. 59–73.
49. Блануца, А. Земельні володіння волинської шляхти у другій половині XVI ст. / А. Блануца. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2007. – 248 с.
50. Блануца, А. Земельна політика Ягеллонів на українських теренах Великого князівства Литовського (1440–1572 рр.) / А. Блануца. – Київ : Інститут історії України, 2017. – 423 с.
51. Гурбик, А. Аграрна реформа в Україні XVI ст. / А. Гурбик. – Київ : Інститут історії України, 1997. – 64 с.
52. Гурбик, А.О. Еволюція соціально-територіальних спільнот в середньовічній Україні (волесть, дворище, село, сярбинна спілка) / А.О. Гурбик. – К. : Ін-т історії України НАН, 1998. – 318 с.
53. Ворончук, І.О. Родоводи волинської шляхти XVI – першої половини XVII ст.: реконструкція родинних структур (методологія, методика, джерела) / І.О. Ворончук. – К. : Вища шк., 2009. – 511 с.
54. Ворончук, І.О. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники / І.О. Ворончук. – Київ : ППВФ, 2012. – 712 с.
55. Довбищенко, М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI перша половина XVII ст.) / М. Довбищенко. – Київ : ПП Сергійчук М. І., 2008. – 882 с.
56. Черкас, Б.В. Україна в політичних відносинах Великого князівства Литовського з Кримським ханатом (1515–1540) / Б.В. Черкас. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2006. – 244с.
57. Волощук, М.М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції / М.М. Волощук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2014. – 496 с.
58. Волощук, М. Галицькі князі та знать у відносинах із Литвою XII–XIV ст. / М. Волощук // Український історичний журнал. – 2018. – № 4 – С. 4–19.

Поступила 07.05.2020

HISTORY OF THE NOBILITY OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN XIV–XVI CENTURIES IN THE CONTEXT OF LITHUANISTIC RESEARCH MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

N. KAZLOUSKAYA

The article is devoted to the study of the nobility of the Grand Duchy of Lithuania of the XIV–XVI centuries in modern Ukrainian historiography. The author defines the key directions of development of Ukrainian lithuanistics, considers and analyzes the main works of Ukrainian historians in this direction. It is stated about the formation of the scientific school of doctor of historical Sciences N. N. Yakovenko. Significant achievements of Ukrainian historiography in the study of political and social history, the history of law and legal culture, genealogy and heraldry of princely and gentry families, and gentry land ownership are noted.

Keywords: nobility, political elite, Grand Duchy of Lithuania, Polish-Lithuanian Commonwealth, modern Ukrainian historiography.